

УДК 82.0

А. О. Ліпісівська

ORCID: 0000-0003-4772-3671

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В ЛІТЕРАТУРІ ЕПОХИ *FIN DE SIÈCLE*

У статті розглядаються три моделі жіночих образів в літературі епохи *Fin de Siècle*. Під час аналізу літературознавчих досліджень зарубіжних науковців було виявлено, що в літературних творах порубіжної доби домінують три моделі жіночності: *femme fatale*, *femme fragile* та *femme enfant*. Було з'ясовано, що перший образ – *femme fatale* – є образом демонічної спокусниці, яка доводить до згуби, жадає гедонічного кохання і вбиває його в екстремальному випадку. Другий образ – *femme fragile* – зображує білих, чистих жінок, подібних Мадонні, безгрішних. Третій образ – *femme enfant* – демонструє незвичайно гарну, невинно привабливу молоду дівчину з вираженими дитячими рисами зовнішності й характеру. Наукове дослідження надає детальний опис і порівняння трьох вищезгаданих художніх образів літератури.

Ключові слова: жіночі образи, *Fin de Siècle*, *femme fatale*, *femme fragile*, *femme enfant*.

DOI 10.34079/2226-3055-2022-15-26-27-133-137

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Період, що охоплює останні два десятиліття XIX ст. і початок XX ст. до Першої світової війни, характеризувався своїм життєвим стилем і новими художніми напрямками у європейській літературі. Сюжети художніх творів були свідченням того, що час порубіжної доби відзначався переконливим домінуванням чоловіків у суспільстві. Молода жінка ставала товаром; вона була залежною від чоловіка і мусила берегти свої чесноти. Її честь і репутація повністю залежали від зв'язку з чоловіком. Незалежними й самостійними були лише жінки з «вищих соціальних верств населення, які отримали принаймні часткове просвітницьке виховання самостійного мислення і самостійної діяльності» (Gutt, 1978, s. 23). Вони мали можливість вести фрагментарно емансиповане і незалежне від чоловіка життя, оскільки володіли фінансовою незалежністю завдяки спадщині або трудовій діяльності.

У художній літературі можна зустріти багато жіночих образів, які однак є спрощеними, суперечливими та далекими від дійсності, як наприклад образи турботливої матері, відьми, непорочної красуні, а також вбивчої спокусниці чоловіків. Всі вони за аналогією до біблійного тлумачення жіночності зводяться до двох головних жіночих образів, а саме образу повії та святої. Французький германіст Жак Ле Рідер аргументує це у своїй праці так: «Жінка епохи *Fin de Siècle* має два обличчя: одне – згубної Саломе, а інше – блідої Офелії» (Le Rider, 1985, s. 155). Французька письменниця й феміністка Симона де Бовуар стверджує про два протилежних полюси образів і що саме таке протиріччя образів зачаровує чоловіків: «Вона янгол чи демон? Ця непевність робить її сфінксом» (Beauvoir, 1992, s. 252).

У літературних творах епохи *Fin de siècle* літературознавці виділяють три моделі жіночих образів незалежної жінки:

- *Femme fatale*
- *Femme fragile*
- *Femme enfant*

Спільним для цих образів є «прагнення до маргіналізації жіночності» (Pohle, 2000, p. 90), закладене у їхній основі. Ця маргіналізація може бути досягнута шляхом різних методів: у випадку *femme fatale* мова йде про метод демонізації, у випадку *femme fragile* –

про метод патологізації або одомашнення, і у випадку *femme enfant* – про метод інфантилізації або взяття під опіку (Pohle, 2000, s. 91).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У поданій статті проаналізовані праці європейських вчених Дж. Бауер, К. Гільмес, У. Хельдузер, Б. Поле, А. Томалла та інших, які піднімають питання жіночності та жіночих літературних образів на зламі XIX – XX століть. Цей напрямок в літературі почали досліджувати ще на початку XX століття. Найвагомішою науковою працею феміністичного літературознавства вважається двотомник Сімони де Бовуар «Друга стаття», виданий 1949 року, у якому дослідниця послідовно розвиває імагологічний концепт жінки як «Іншої».

Актуальність дослідження визначається потребою ґрунтовного аналізу й опису жіночих образів задля кращого висвітлення й розуміння мотивів та сюжетів літератури епохи *Fin de siècle*.

Мета статті – дослідження трьох моделей жіночих образів у літературних творах порубіжної доби та їх компаративний аналіз.

Завдання дослідження – описати та проаналізувати жіночі образи у літературі епохи *Fin de siècle*, класифікуючи їх за трьома моделями.

Виклад основного матеріалу.

Femme fatale (новія)

Образ *femme fatale* можна з впевненістю віднести до найпопулярніших образів в історії літератури, адже він повертає нас до тисячолітньої традиції з прикладами біблійних жіночих образів Саломе чи Юдіт. Однак жодне століття не зображувало жінку так послідовно, так програмно і оголено, як це робить XIX століття в образах жінки-вампіра чи вбивці (Meier, 1994, s. 156), і образ XX століття – *femme fatale* – також не поступається попереднім фігурам у своїй радикальності. Він несе у собі риси образу «іншої жінки», реконструйованого за працями Фрейда. Саме вона є тою, яка яскраво демонструє чоловікові «несуттєвість фалосу», яка лише своєю сутністю змушує чоловіка постійно сумніватися у своєму домінуванні над нею, за що він її боїться і водночас жадає (Rohde-Dachser, 1991, p. 110). Висловлене судження дозволяє дійти висновку, що образ *femme fatale* багато в чому йде на користь чоловічим потребам та здійснює «звільняючий вплив» на них (Pohle, 1998, p. 95).

В образі *femme fatale* перед нами постає здебільшого молода жінка з характерно вираженою сексуальністю. Це дуже таємнича, приваблива жінка з хвилястим, пишним білявим волоссям, блідим кольором обличчя й виразними очима. Сильна і життєздатна постать, яка своєю зовнішністю викликає у чоловіків сильний фізичний потяг. Впевнена у собі, не одомашнена, неприступна, з типовими «чоловічими» рисами характеру (поводиться по відношенню до інших холодно, домінантно і агресивно, має «зважений розум», діє активно: здебільшого овдовіла чи розлучена жінка сама вибирає собі партнера, замість того щоб бути вибраною – робить чоловіка об'єктом, виходить зі свого статусу об'єкта і є сексуально освіченою). Образ такої жінки є образом демонічної спокусниці, яка доводить до згуби, жадає гедонічного коханця і вбиває його в екстремальному випадку. Її надмірна й неконтрольована сексуальність стає «руйнівною і пагубною силою» для неї самої. Представниці цього образу домінують над чоловіками – своєю жертвою, володіють ними, але є водночас протилежністю образу «нові» жінки доби реалізму, адже не можуть звільнитися від класичної соціальної ієрархії. Вони бездітні, позбавлені емоцій, велику увагу приділяють збереженню своєї свободи. Це образ сиріт і нецивілізованої жіночої натури – аморальної й інстинктивної, душевно більш пов'язаної з твариною, аніж з людиною (діють за інстинктами). Тому в літературі можна натрапити на такі підобрази *femme fatale*: жінка-собака (охоронець), жінка-кішка (жіночість характеру), жінка-змія (репрезентує гріх і спокусу). Персонаж цього типу зазвичай закінчує життя трагічно.

Образ *femme fatale* представлено у новелі Клари Фібіг „*Die Schuldige*“ зі збірки новел „*Kinder der Eifel*“, де читач зустрічається з постаттю служниці Барбари, яка

демонструє характерно виражені природні інстинкти жінки-домінантки. Іншим прикладом є образ Магдалени Дорніс з однойменного роману Фелікса Голлендера „*Magdalena Dornis*“ – нерозкаяна Магдалена, мов «колючка», у зовнішньо гармонійному соціальному фасаді: „*verdreht den Männern den Kopf und führt sie am Narrenseil herum*“ (Hollaender, 1926, s. 37); „*Dabei schimmerte in ihren Augen ein feuchter Glanz, der ihr etwas fieberhaft Erregtes gab. Ihre feinen Nasenflügel zitterten, und um den ... etwas breiten Mund zuckte es verräterisch. In ihrem ... Jäckchen ... lag so viel Widerspruchsvolles, dass es im Augenblick unmöglich schien, die Lösung dieses Rätsels zu finden*“ (Hollaender, 1926, s. 16).

Femme fragile (свята)

Образ 1890–1906 рр., але з’являється в окремих виявах й раніше (Bourget 1887/1888; Elemir Bourges 1884; у тривіальній (масовій) літературі після 1906 р.). На протизвагу образу *femme fatale*, що є об’єктом численних наукових праць, образів *femme fragile* приділяли значно менше уваги у дослідженнях жіночих літературних образів. Причиною цього може бути те, що образ *femme fragile* є менш порочним і скандальним, а тому й не таким вражаючим, як образ *femme fatale*. Та незважаючи на непоказовість, притаманну сутності цього образу, він є ключовим у багатьох літературних творах порубіжної доби, що у свою чергу вказує все ж на його значну популярність в епоху *Fin de Siècle*.

Літературознавці К. Гілмес і Б. Поле сходяться в думці, що між *femme fragile* і *femme fatale* існує «набагато тісніший зв’язок» (Hilmes, 1990, p. 28), ніж це здається на перший погляд. В обох випадках жіноча сексуальність піддається демонізації, і в обох образах мова йде про «сурогати витісненого Еросу» (Hilmes, 1990, p. 28). Змінюється лише вид «демонізації».

Образ жінки-святої був відтворенням ідеалу краси того часу. У цьому образі зображувались жінки зі старої аристократичної знаті (адже багатство і розкіш були обов’язковими передумовами цього жіночого образу), які вели життя у стані абсолютної пасивності і спокою. То були білі, чисті жінки (білий колір як символ чистоти, дитячої невинності), подібні Мадонні, безгрішні. Перед читачем поставала тендітна, неземна, майже «прозора» постать з худим тілом у м’якому, лагідному хутрі, вишуканих тканинах з пишними рукавами і шлейфом ароматів. В описах деяких творів трапляється багата квіткові метафорика цього образу, що дозволяє стверджувати про *unio mystica* (таємничий союз) жінки-святої з природою.

Представниці образу святої у романах зазвичай виснажені, стомлені, нервовні та хворобливі – здебільшого туберкульоз легень (сухоти) або істерія, що сигналізує про їх «духовне підвищення», підносить їх до «неземної душевної краси». Через свою хворобливість вони мають дуже незначний сексуальний потяг, залишаються вічними дівами та боязко живуть у «гордій самотності». Літературний образ *femme fragile* був також свідченням «подвійного значення жінки»: «статева істота» і свята матір – алегорія поєднання несподіваного: вона є найбажанішою і найзабороненішою в одній особі.

Яскравим прикладом образу *femme fragile* є постать юної художниці Оллі з роману Гелени Бьолау „*Rangierbahnhof*“: „*Blütenjung – zierlich – fast schwächig – ein feines blasses Gesicht, dunkles lockiges Haar, das nachlässig in einen Knoten geschlungen war, und dunkle, heiße lebhaft Augen, sie erinnerte ihn ein wenig an die Mutter*“ (Böhlau, 2004, s. 34).

Оллі за сюжетом роману, як і належить жінці образу *femme fragile*, йде з життя, а її чоловік залишається на цьому світі і повертається до своєї батьківщини.

Femme enfant (жінка-дитя)

Майже таку ж популярність, як і два попередніх образи, мав на зламі століть образ *femme enfant* – «жінки-дитини». Німецька дослідниця А. Томалла приписує популярність цього жіночого образу «загальному дитячому культу того часу» (Thomalla, 1972, s. 71), який вона згодом трактує як «давню тугу за втраченою “золотою епохою” чистоти, невинності та безпосередності» (Thomalla, 1972, s. 71.). Подібно до *femme fatale* жінка в образі *femme enfant* наділена «необмеженою сексуальністю» від природи (Pohle, 1998, S. 110), яка часто поєднується з дитячою боязливістю та нарцисизмом. Чоловіки героїнь

образу *femme enfant* належать переважно до вищої буржуазії і не тільки набагато старші, але й мають набагато кращу освіту.

Цей образ є варіацією образу *femme fragile* та зображує незвичайно гарну, невинно привабливу, але в жодному разі не асексуальну молоду дівчину з вираженими дитячими рисами. На прикладі образу *femme enfant* чітко видно, що стереотипні образи жіночності не завжди з'являються в чистому вигляді, а часто як змішана форма: героїня образу жінки-дитини має подібність до героїні образу *femme fragile*, чим викликає «інстинкт захисника» у чоловіка і, усвідомлюючи власну привабливість, спокушає та зваблює його, тому, власне, з самого початку є потенційною представницею образу *femme fatale*. Виступає інколи у ролі музи, яка перебуває у сексуальних відносинах з митцем. Героїні цього образу є недосвідченими і, тому, відносно небезпечними. Це дівчата, які рано подорослішали – вони уособлюють водночас постать і жінки, і дитини, будучи через це ні тою, ні іншою – так звана «проміжна сутність», що поєднує красу, сексуальність, молодість і невинність. Образ жінки-дитини нагадує також образ німфи чи русалки – спокосливих і містичних духів природи.

Зображення жінки в образі *femme enfant* можна зустріти у ранніх німецькомовних новелах Ольги Кобилянської, зокрема у новелі „*Schicksal oder Wille*“, де зображується героїня на ім'я Люсі М.: „*Das war ein Mädchen von 22 Jahren, hoch und schlank gewachsen, aschblond, mit wunderschönen „Taubenaugen“ und „Perlzähnen“.* Das war ein eigentümliches Wesen. Sie sprach wenig, lachte viel...“ (Kobylanska, 2015, s. 202); „*Von allen Gefühlen, die je in diesem Mädchenherzen gewohnt haben, schienen die für den Anstand und die Sittlichkeit am tiefsten ausgebildet zu sein... Sie selbst hatte sich nie in die Einzelheiten dessen [des Schönen und Erhabenen] versenkt, nie die Ursachen ergründet, nie tiefer nachgedacht... Bei dem Erscheinen eines jungen Mannes errötete sie stark... Sie hatte ... keine Ansichten, wohl aber Begriffe voller Verkehrtheit von dem Verhältnisse des Mannes zur Frau*“ (Kobylanska, 2015, s. 203).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Три жіночих образи *femme fatale*, *femme fragile* та *femme enfant*, в яких перед читачем постають героїні художніх творів епохи *Fin de siècle*, тісно переплітаються і витікають один з одного. Ці три образи є відтворенням трьох стадій розвитку жіночності: жінка-дитя → жінка-свята → жінка-повія. Однак не кожному літературному персонажу судилося пройти всі три стадії свого жіночого переродження.

Аналіз поданих образів дозволить також показати їх в антитезі з чоловічими образами, що є важливим у подальшому процесі створення цілісної художньої картини світу постромантичної епохи в літературі.

References

- Beauvoir, S. de, 1992. *Das andere Geschlecht. Sitte und Sexus der Frau*. Reinbek bei Hamburg.
- Böhlau, H., 2004. *Der Rangierbahnhof*. In: Herausgegeben von H. Herwig und J. Herwig (red.). Mellrichstadt.
- Gutt, B., 1978. *Emanzipation bei Arthur Schnitzler*. Volker Spiess, Berlin.
- Hilmes, C., 1990. *Die Femme fatale. Ein Weiblichkeitstypus in der nachromantischen Literatur*. Stuttgart: Metzler.
- Hollaender, F., 1926. *Magdalena Dornis*. In Vol. V of *Gesammelte Werke, Frauenromane*. Rostock: Carl Hinckel.
- Kobylanska, O., 2015. *Deutschsprachige Erzählungen*. In: Herausgegeben von V. Antofijczuk, S. Kyryljuk; *Gesammelte Werke: in 10 Bänden*. Übersetzungen aus dem Deutschen von Elpidiphor Panczuk. Anmerkungen: S. Kyryljuk. Czernowitz : Bukrek. Band 3.
- Le Rider, J., 1985. *Der Fall Otto Weininger. Wurzeln des Antifeminismus und Antisemitismus*. Wien, München: Löcker.
- Meier, U., 1994. *Verführerinnen der Jahrhundertwende. Kunst – Literatur – Film*. In: Hrsg. von Helmut Kreuzer. *Don Juan und Femme fatale. Ein Beitrag zur Motivgeschichte der literarischen Verführergestalt*. München: Fink.
- Pohle, B., 1998. *Kunstwerk Frau. Inszenierungen von Weiblichkeit in der Moderne*. Frankfurt a.M.

- Pohle, B., 2000. Namenlose Furcht. Weiblichkeitsentwürfe zwischen Abscheu und Wollust. In: *Frauen – Körper – Kunst. Literarische Inszenierungen weiblicher Sexualität*. Hrsg. von Karin Tebben. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Rohde-Dachser, Ch., 1991. *Expedition in den dunklen Kontinent. Weiblichkeit im Diskurs der Psychoanalyse*. Berlin; Heidelberg [u. a.]: Springer.
- Thomalla, A., 1972. *Die femme fragile: Ein literarischer Frauentypus der Jahrhundertwende*. Band 15 von Literatur in der Gesellschaft. Bertelsmann-Universitätsverlag.
- Viebig, C., 1927. *Die Schuldige: Novelle aus d. Eifel*. M. Schauenburg.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2022.

A. Lipisivitska

FEMALE IMAGES IN THE LITERATURE OF *FIN DE SIÈCLE*

The article examines three models of female images in the literature of the Fin de Siècle era. During the analysis of literary studies by foreign scientists, it was found that three models of femininity dominate in the literary works of the foreign era: femme fatale, femme fragile and femme enfant. The scientific study provides a detailed description and comparison of the three above-mentioned artistic images of literature.

The first image, the femme fatale, was found to be that of a demonic temptress who leads to ruin, lusts after a hedonistic lover and kills him in extreme cases. The image is mostly of a young woman with characteristically expressed sexuality. She is a very mysterious, attractive woman with wavy, lush blond hair, pale complexion and expressive eyes. A strong and viable figure, whose appearance causes a strong physical attraction in men. Self-confident, untamed, unapproachable, with typical "male" character traits. The characters of this image dominate men – their victim possess them but are at the same time the opposite of the image of the "new" woman of the era of realism, because they cannot get rid of the classical social hierarchy.

The second image – femme fragile – depicts white, pure women, like Madonna, sinless. The image of a holy woman was a reproduction of the ideal of beauty of that time. In this image, women from the old aristocratic nobility were depicted (wealth and luxury were mandatory prerequisites for this female image), who led a life in a state of absolute passivity and peace. Characters of the image of a saint are usually exhausted, tired, nervous and sick in novels – mostly pulmonary tuberculosis (tuberculosis) or hysteria, which signals their "spiritual elevation" and elevates them to "unearthly spiritual beauty".

The third image – femme enfant – shows an unusually beautiful, innocently attractive young girl with pronounced childlike features of appearance and character. The character of the image of femme enfant is similar to the character of the image of femme fragile, which causes the "defender instinct" in a man and, realizing her own attractiveness, tempts and seduces him, therefore, in fact, from the very beginning she is a potential representative of the image of femme fatale. Very direct and playful, has "unlimited sexuality" combined with childish timidity and narcissism.

The three female images of femme fatale, femme fragile and femme enfant, in which the characters of the literature of Fin de siècle are represented, are closely intertwined and flow from each other. These three images are a reproduction of three stages of the development of femininity: woman-child, woman-saint, woman-whore. However, not every literary character is destined to go through all three stages of their female transformation.

Key words: female images, Fin de Siècle, femme fatale, femme fragile, femme enfant.